

DEĞİŞMENİN VE GEÇİŞ TOPLUMUNUN SOSYOLOĞU:

MÜBECCEL B. KIRAY

YAYINA HAZIRLAYAN SEZGİN TÜZÜN

DEĞİŞMENİN VE GEÇİŞ TOPLUMUNUN SOSYOLOĞU:

MÜBECCEL B. KIRAY

YAYINA HAZIRLAYAN **SEZGİN TÜZÜN**

BAĞLAM

Bağlam Yayınları 356
İnceleme/Araştırma 247
978-605-5809-50-8

Değişmenin ve Geçiş Toplumunun Sosyoloğu: Mübeccel Belik Kıray
Yayına Hazırlayan: Sezgin Tüzün

Mübeccel B. Kıray'ın konuşma notlarını yayına hazırlayanlar:
Filiz Kardam / Emine Kıray

Mübeccel B. Kıray'la ilgili olarak hazırlanan belgesel CD'yi kitapla birlikte dağıtmamıza izin veren, Tarih Vakfı Projeler Koordinatörü Dr. Gürel Tüzün'e ve Tarih Vakfı'na teşekkür ederiz.

© Bağlam Yayıncılık
© Sezgin Tüzün

Birinci Basım: Mart 2012
Kitap Tasarımı: Canan Suner
Baskı: Huzur Ofset
Davutpaşa Cad. Güven Sanayi Sitesi B Blok 336/1 Topkapı/İstanbul

Yayınevi Sertifika Numarası: 11081
Matbaa Sertifika Numarası: 13911

BAĞLAM YAYINCILIK Ankara Cad. 13/1 34410 Cağaloğlu/İstanbul
Tel: (0212) 513 59 68 / 244 41 60 Tel-Faks: (0212) 243 17 27
Web: www.baglam.com e-mail: baglam@baglam.com

Bu kitabı, kitabın oluşturulma sürecinde yitirdiğimiz ve Mübeccel B. Kıray'ı

".. sonuna dek 'iyi hoca'ydı. İyi hoca da sıradanlar için bir huzursuzluk kaynağıdır hep.

.....

.....

Peki, nereden anlayacağız 'Mübeccel Hoca'nın her kuşaktan dinlemesini bilenleri ve elbette öğrencilerini öylesine etkisine alan sihirli değneğini? Bunu ... hocamızın o benzersiz tarzıyla derslerinde kendi bile farkında olmaksızın bizlere aktardığı ruhta aramamız gerektiğini düşünüyorum"

diye anlatan, kendisi de '**iyi bir hoca**' olan sevgili dostumuz, arkadaşımız, meslektaşımız **Hasan Ünal NALBANTOĞLU**'nun anısına armağan ediyoruz.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 9

GİRİŞ

DEĞİŞMENİN VE GEÇİŞ TOPLUMUNUN SOSYOLOĞU:
MÜBECCEL BELİK KIRAY / SEZGİN TÜZÜN 13

BİRİNCİ BÖLÜM

KONUŞMALAR: 1992'DEN 2007'YE MÜBECCEL B. KIRAY'IN
YAYINLANMAMIŞ ÜÇ KONUŞMASI..... 31

MÜBECCEL B. KIRAY KUŞAKLAR BULUŞMASI'NDA
Yayına Hazırlayan: Filiz Kardam 33

SOSYAL BİLİMLER
Yayına Hazırlayan: Emine Kıray 59

TOPLUMSAL DEĞİŞME NEDİR? 1923 DEVRİMLERİ
NEYİ GÖSTERİYOR?
Yayına Hazırlayan: Emine Kıray 63

İKİNCİ BÖLÜM

BİLDİRİLER: MÜBECCEL B. KIRAY VE ÇALIŞMALARI ÜZERİNE 69

BAHATTİN AKŞİT

TÜRKİYE'DE MODERNLEŞMELERİN VE MODERNLİKLERİN
KAVRAMLAŞTIRILMASI: M.B.Kıray'ın Araştırma Programından
Yola Çıkan Bir Kuramlaştırma Denemesi 74

ÇİĞDEM KAĞITÇIBAŞI

AKADEMİK YAŞAMA KIRAY'LA BAŞLAMAK VE
KIRK YILIN GETİRDİKLERİ 109

NERMİN ABADAN-UNAT

KALEİDOSKOPİK AİLEDEN KÜRESELLEŞMENİN YARATTIĞI
ULUS-ÖTESİ AİLELERE 117

FERHUNDE ÖZBAY

MÜBECCEL KIRAY'IN KENDİSİ GİBİ GÜÇLÜ KADINLARI 129

HASAN ÜNAL NALBANTOĞLU

TÜRKİYE'DE "BEYAZ-YAKALI İŞÇİ"LER:
GELECEĞİN 'İŞÇİ SINIFI' MI? 139

İHSAN BİLGİN

MÜBECCEL KIRAY'IN MEKAN TASVİRİ VE
YENİ KENTSEL EĞİLİMLER 144

KALEİDOSKOPIK AİLEDEN ‘KÜRESELLEŞMENİN YARATTIĞI’ ULUSÖTESİ AİLELERE

Nermin ABADAN-UNAT*

Beco ile benim arkadaşlığım 1937 den başlayarak aramızdan ayrıldığı tarihe kadar tam yetmiş yıl sürmüştür. Bana Türkiye’yi tanıtmada, Türkçe’mi ilerletmede, Türkiye’yi sevdirmede rolü büyüktür. Özellikle evlendikten ve Ankara’ya yerleştikten sonra Beco ile İbo’nun evi benim için olduğu kadar ODTÜ’ye kazandırdığı genç meslektaşlarının seveerek devam ettiği bir fikir ocağı olmuştur. Birer yıl ara ile dünyaya gelen çocuklarımızla birlikte yurt içi ve yurt dışı güzel anılar barındıran yolcularımız olmuştur. Beco’nun keskin zekâsı, toplumsal olaylara ilkeli bakışı, tüm olumsuzluklara karşın iyimserliğini muhafaza etmesi benim için her zaman yaşam gücü aşılayan bir destek olmuştur. Dostluğumuzun en önemli boyutu karşılıklı fikir alış verişlerimizde siyasal ve toplumsal olaylarla akademik konuların her zaman öncelik taşımasıdır.

Onu, bizim kuşağın en önemli toplum bilimcisi olarak saygı ile anıyorum.

M

übeccel B. Kıray’ın Türkiye’nin toplumsal yapı ve toplumsal değişme konusunda en fazla üzerinde durduğu konuların başında kentleşme yer almaktadır.¹ Yıllar boyu ısrarla kırsal kesimde olup biten büyük değişikliğe ve yeni tarımsal tek-

* Prof. Dr. Nermin Abadan-Unat 1921 yılında Viyana’da doğdu. 14 yaşında Macaristan’dan Türkiye’ye geldi. İzmir Kız Lisesi’nden, yakın arkadaş olduğu Mübeccel Belik’le birlikte 1940’da mezun oldular. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ni 1944’de bitirmesinin ardından 1950’ye değin *Ulus* gazetesinde çalışıp, Amerika’nın Minnesota Üniversitesi’nden 1952-53 yıllarında lisansüstü eğitim almasının ardından 1953’de Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’ne asistan olarak girdi. 1958’de Doçent, 1966’da Profesör olup SBF’de Siyasal Davranış Kürsüsü’nü kurdu. 1978-80 arasında kontenjan senatörlüğü de yapan Abadan-Unat, Siyasal Bilgiler Fakültesi’nden 1989’da emekli oldu. 1964’de *Batı Almanya’da Türk İşçilerinin Sorunları* kitabını yayınlayan, göç / aile / kadın / işçi sorunları konularında çeşitli çalışmalar yapmış, İngilizce, Fransızca, Almanca kitap ve/veya makaleleri olan, Uluslararası Siyasal İlimler Derneği başkan yardımcılığı, Türk Sosyal Bilimler Derneği başkanlığı, Avrupa Konseyi kadın / erkek / eşitlik komisyonu başkan yardımcılığı dâhil çeşitli görevler üstlenmiş olan Prof. Dr. Nermin Abadan-Unat halen Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü’nde çalışmaktadır. (S.T)

¹ Kıray, 1998 ve 1999

nolojilerin kentlere doğru göçü zorunlu kıldığını belirten Kiray çoğunlukla Türkiye’de iç göç üzerinde odaklanmıştır.

Kiray’ın saptamasına göre Türkiye’de % 80’lere varan tarımsal nüfus, tarımda basit teknoloji ile geçimlik ekonominin varlığı 1950’lere kadar sürmüştür. Bu yapının çok eski bir geçmişi vardır. Roma imparatorluğunun M.S. birinci yüzyılda yaptırdığı sayımda Anadolu toprağının ancak 10-14 milyon insanı besleyebildiği bir nüfusa sahip olduğunu ortaya koymuştu. Türkiye Cumhuriyeti’nin yaptırdığı ilk nüfus sayımına göre 1927’de nüfus 13 milyondur. Türkiye’de köylülüğün değişmesi, öküz ve sapanın kitlesel olarak yok olmasının başlaması 1950’lere rastlar. 1950’lerle birlikte insanların, gerek toprağı kullanma gerekse ürünleri değerlendirme biçimi değişmiş, tarıma yeni teknolojiler, yeni işletme biçimleri ve yeni ürünler girmeye başlamıştır. 1960’lara gelindiğinde bu olayın diğer bir yönü olan kırdan kente göçlerle karşılaşırız. Gecekondulaşma işte bu tarihlerden itibaren kentlerimizin başlıca sorunu haline gelmiştir. Kiray’ın bu soruna ilişkin de, farklı kentlerde birçok gözlemi vardır.²

Kiray çoğunlukla köylülüğün tasfiyesini iç göç örnekleriyle anlatmış olmasına karşın, dış göçle ilgili incelemelerde de bulunmuştur. Bu yazıların en önemlilerden biri göçmen ailesinin dış göç nedeniyle uğramış olduğu yapı değişikliğidir. Kiray yurtdışına giden göçmen ailesini irdelerken önce, çoğunlukla rastlanılan aile tipini ele almaktadır. Kendi kuşağına mensup diğer başlıca toplumbilimcilerin hemen hepsinin doğrulamış oldukları üzere, sanılanın aksine bölgesel olarak Ortadoğu’da ve ülke çapında Türkiye’de ailelerin %60’ına yakını çekirdek aileden oluşmaktadır; başka bir deyişle aile, anne baba ve çocuklardan ibarettir. Şu kadar ki, bu tip aileler ister kendi ülkelerinde köyden kente ya da yurtdışına göçsün, ailenin diğer bireyleri ile yakın bir ilişki içinde kalmaktadır. Bu ilişkilerin ortaya çıkardığı destek, kimi yerde nakdi kimi yerde aynı (yiyecek, vs.) “yardım” şeklinde kendini göstermektedir. Bu yakın bağlar, yurtdışına giden göçmenlerde de kendini fazlası ile göstermektedir. 1963 ve onu izleyen yıllarda Nermin Abadan tarafından yapılan araştırmanın gösterdiği üzere yurtdışına giden işçilerin %55.7’si evli idi.³ Bu oran sonraki yıllarda Devlet Planlama Teşkilatının saptadığı üzere %79.7’ye kadar çıkmıştır. İlk yıllarda yurtdışına giden işçiler -kendilerine bekâr gitmek, aile birleşimi istememek türünden taahhütler imzalatırıldığı için- evli olmalarına karşın ailelerini anayurtta bırakmak zorunda kalmışlardı. Bu kısıtlama bir süre sonra gevşetildi. Ancak işgücü sevkiyatı kesin bir kararla 1974’de kesildikten sonra ülkeye dönmeme kararını veren işçilerimiz aile birleşimi işlemlerini hızlandırdılar.

² Kiray, 1973.

³ Abadan, 1964, s.64

Cumhuriyet'in 75. Yılı Kongresi'nde (Aralık 1998/Ankara-ODTÜ) bir üçlü Mübeccel-İbrahim Kıray ve Nermin Abadan Unat

İster ilk yıllarda ister daha sonraki dönemlerde olsun, önemli olan husus göçmen ailelerinin terkinin sürekli olarak değişmiş olmasıdır. Kıray'ın 1973 Ağustos ayında Sakarya ilinin Karadeniz kıyısında bulunan iki köyde gerçekleştirmiş olduğu bir araştırmanın gösterdiği üzere örnekleme dâhil edilen 132 evli çiftten 28'i yurtdışına karısını ve çocuklarını götürmüş, 17 çiftin eşleri yanlarına gelmiş, fakat çocuklar köyde büyük baba ve anneleri ile kalmış, 45 çift ise başat olan çözümü seçmiş: erkekler yurtdışında bulunmalarına rağmen bu eşler bağımsız bir ev açmış, çocuklarını yetiştirirken kocalarının dönmesini beklemeye karar vermişlerdir. Sadece 25 ailede, geri kalan eş ve çocuklar kocanın ailesi ile yaşamayı sürdürmüşler, yani eski tip geniş aile oluşturmuşlardır. Diğer 14 hanede iki kuşağın erkekleri yurtdışına gitmiş, aile başkanının karısı gelinleri ve torunları ile birlikte yaşamaktadır. Oniki hanede ise henüz çocuk olmamakla beraber anneler gelinleriyle beraber oturmaktadır. Kıray'ın bu örneklerde bize göstermek istediği husus çekirdek aile tipinin egemen olmasına rağmen bu tür aile yapıları terkinin -erkekler dışarıda çalıştığı sürece- sürekli olarak değişmesidir.

Kıray bu demografik değişkenliğini daha canlı bir şekilde nakledebilmek için şu örnek olayı vermektedir.

"S.H. İstanbul'da kocası ve kayın validesi ile yaşıyordu. Karı koca köy kökenli olmalarına karşın köyle her türlü ilişkilerini kesmiş bulunuyorlardı. İlk defa yurtdışına giden kadın oldu. Köln'de bir iş buldu, hemen hareket etti, iki ay sonra kocasına çalışma izni ve yerleşme izni sağladı. Anne İstanbul'da kaldı. O yılın sonunda bir erkek çocukları dünyaya geldi. Anneden kendilerine katılmasını ve çocuğa bakmasını rica ettiler. Ertesi yıl anne daha fazla Almanya'da yaşamak istemediğini belirterek anayurda döndü. Bu kez çocuk Köln'de anne babanın kendisini ancak hafta sonu görebildiği paralı bir kuruma yerleştirildi. Karı kocanın yurtdışında geçirdikleri dördüncü yılda çocuk İstanbul'da yaşlı bir karı kocaya emanet edildi. Bu bakım işi için Köln'de ödenen ücretten daha yüksek bir para ödemek zorunda kaldılar. Karı kocanın ileride ne yapmak istedikleri araştırma yapıldığı sırada belli değildi, çocuğu ne yapacakları da belirsizdi."

Sosyolojik analiz gereği bir aile üyeliğinin saptanmasında bireylerin bir dam altında yaşamaları ölçütü kullanılmaktadır. Öyle görülüyor ki daha o yıllarda ailenin tüm bireylerinin bir yerde ikamet etmeleri kuralı ortadan kalkmıştır. Bilinmeyen husus o sıralarda bu parçalanmanın ne ölçüde "geçici" ya da "daimi" olacağıdır.

Göç literatüründe yansıyan örnek olay yorumlarında erkek ya da kadının yurt dışında yaşama süresi uzadıkça, ailenin diğer ferдинin de yurt dışına göç etme olasılığı artmaktadır. Türkiye'de iş bulmak üzere kentlere akın eden eski köylüler bir iş bulur bulmaz ailelerini yanlarına getirtiyorlardı. Bu tür kararları almak ve gerçekleştirmek yurtdışında çeşitli koşullara ve olanaklara bağlı olduğu için göçmen ailesinin terkiibi durmadan değişmektedir. Kıray bu sürekli değişim nedeni ile "*Kaleidoskopik aile*" den bahsetmektedir⁴. Kazanç, yabancı ülkenin yasaları, ev durumu, çocukların sayısı, yaşı gibi faktörler bu sürekli devinimin ana motorudur.

Kadınlar

Göçün aile yapısında yarattığı bu parçalanma sürecinde kuşkusuz en büyük fedakârlık kadınlardan istenmektedir. Ailenin birden fazla mekânda yaşamasına rağmen ailenin asıl bulunduğu yer kadının yaşadığı mahaldir. Bu yer ister kadının çocukları ile tek başına ya da kocasının ailesi ile birlikte olsun, fark etmez. "Ev" deyince akla ilk gelen bu mekândır. Bu bölünme nedeni ile kadına o vakte kadar tanınmamış olan bir rol uygun görülmemektedir. Çekirdek aileyi bir arada tutmak için kadının sarf ettiği çabalar çok önemlidir. Bu bölünme yüzünden kadın birçok yoksulluğa, mahrumiyete ve baskıya maruz kalmaktadır. Öyle olduğu halde kadın bu süreçte üstesin-

⁴ Kıray, 1976, s.220.

den ancak güçlükle gelinebilen yeni bir role soyunmaktadır; düne kadar geniş ailede itaat etmekle görevli kılınan, kendisinden itiraz etmeksizin büyüklerin kararlarına boyun eğmesi gereken bir birey iken, göç nedeni ile ufalan çekirdek aileye dönüşen bu yeni yapıda kadın koordinatör, karar verici olarak ortaya çıkmakta, çekirdek aileyi ilgilendiren her konuda son sözü kendisi söylemektedir. Nitekim Kiray'ın kaleme aldığı makalenin yayınlandığı yıllarda Abadan-Unat ve arkadaşlarının Hollanda üniversiteleri ve Ankara Üniversitesi'nin Siyasal Bilgiler Fakültesi ile işbirliği halinde Yozgat'ın Boğazlıyan ilçesi ve köylerinde araştırma yapan ekipten Leyla Yenisey'in gözlemleri bu savı doğrulamaktadır⁵.

Leyla Yenisey'in belirttiği gibi yurt dışında çalışan bir işçi geride bıraktığı karısının bütün işleri kendi başına ve kendi fikrine göre yapabileceğine güvenip karısına yetki tanıdığına, karı ile koca arasındaki ilişkiler daha sıkılaşmakta, karşılıklı güven ortaya çıkmaktadır. Nitekim Yenisey'in vermiş olduğu bir örnek olay bu gelişmeyi çok canlı olarak sunmaktadır.

*"Kocası onbir yıldır Avrupa'da çalışan bir kadın aile içinde öylesine önemli bir yer kazanmıştı ki, kocası bu hanımı yanına alınca, 25 yaşındaki oğulları altı ay sonra işleri idare edemeyeceğini görerek annesini eve dönmek için çağırmıştır. Köydeki lise mezunu tek genç olan bu kimse, annesine, eğer gecikirse, köyü terk edeceğini ve bankaya memurluğa gireceğini söylemiştir. Kadın aslında Avrupa'da çalışmak istediği halde, oğlunun ultiyatomunu alınca geri dönmüştür. Kadın traktör alım satım işleri dâhil bu işlerin tümünü oğlundan daha iyi biliyor, başarabiliyordu."*⁶

Göçmen ailelerinde kadın ister tek başına, ister kendi ya da kocasının ailesi ile birlikte olsun, yönetmesi gereken en önemli konu yurtdışından gelen para havalelerinin nasıl kullanılacağı meselesidir. Bu para belli borçların ödenmesine ya da harcamalara tahsis edilip edilmeyeceğine yine kadın karar vermeye başladı. Bu gelişme kadını, toplumda var olan ancak o tarihe kadar temas kurmaya pek alışık olmadığı kurumlarla yüz yüze getirmiştir. Böylece göçmen karısı yaşamında ilk defa postaneye, bankaya ve kamu yönetiminin diğer bölümlerine başvurma ve işlerini yürütme zorunluluğunda kalmıştır. Bu yeni durum kadınlarda eğitim görmeyen önemi ortaya çıkartmış, okula devamın hayati işlevini canlı bir şekilde bilincine işlemiştir. Bir kısım durumlarda ise ilk defa yurt dışına giden kadın olmuştur. Bu durum, karı koca arasındaki ilişkileri bir daha eski geleneksel duruma dönüşmeyecek ölçüde değiştirmiştir. Yurt dışına giden kadınların sayısı arttıkça -1967 de sayıları 25.456 iken, 1972'de 125.000'i bulmuştu-basında "kadınların yurtdışına gitmeleri yasaklanmalı" türünden sesler de

⁵ Yenisey, 1975, s.351-368.

⁶ Yenisey, 1975, s. 361.

yükselmişti. Ancak göç süreci gerek serbest iken gerekse sınırlandırıldıktan sonra da Türk toplumsal yapısında silinmeyecek izler bırakmıştır. Kiray'ın şu betimlemesi kayda değer: "Köyde bağımsız ayrı ev sendromu, kırsal kesimde Cumhuriyetin hiç bir yasasının yaratamayacağı önemli farklılıklar yaratmıştır kadınlar için."⁷

Kiray'ın üzerinde durduğu önemli bir nokta da, kadınların yurt dışında erkeklere kıyasla daha süratle ve kolaylıkla intibak etmeleridir. Kızların daha çocuk iken bilmedikleri yabancı bir çevreye gelin gidecekleri, her türlü yaşam şartına ayak uydurmaları gerektiği telkinine açık kaldıkları için hayal edemedikleri yepyeni bir çevreye de daha süratle uyum gösterebilmişlerdir. Geride kalan kadınların da bu süreçte olgunlaştıkları anlaşılmıştır. Bir kriz durumunda kime danışacakları sorulduğunda deneklerin %60'ı hiç kimseye, %30'u kendi annelerine ve yalnız %10'u kayın baba ve kayınvalidelerine başvuracaklarını ifade etmişlerdir.

Çocuklar

Göçmen işçilerin çocukları toplumsallaşma sırasında olup biten değişiklikler ve çocukların bakımından sorumlu olan yetişkinlerin sık sık değişmesi başlı başına olumsuz etkiler yaratmıştır. Yine Kiray'ın hatırlattığı üzere geniş ailede en önemli ilişkiyi baba ile oğul arasındaki bağ oluşturuyordu. Aileyi sürekli kılan bu bağ idi. Geleneksel olarak aileler ısrarla erkek çocuk sahibi olmak istiyordu. Çocukluk aşamasından sonra baba oğluna toprağı sürmek, kasabada bir sanat yapmak ya da bir işe girmek üzere yol göstermek gibi görevler üstleniyordu. Daha sonraları ise, uygun görülen bir gelini seçmede belirleyici olan baba, faal yılların sonuna gelindiğinde sağlam bir güvenceye de kavuşmuş olurdu. Erkek çocuklara yaşamın her aşamasında ilerde karar verici olacakları hatırlatılır, dolayısıyla kendilerine özel bir statü tanınırdı. Erkek çocukların kızlara kıyasla olağanüstü şımarılması, her dediklerinin yerine getirilmesi ancak bu izafet çerçevesi içinde anlaşılabilir. Bu koşullar altında on - onbir yaşında bir erkek çocuğun annesine kıyasla daha yüksek bir statüye sahip olması da bu çerçevede anlaşılabilir. Oysa göçten sonra her şey değişti: baba erkek çocuğun yanında bulunmadığı bir yerde, fabrikada çalışmaktadır. Bağımsız bir evde yaşamayı tercih etmişse, annenin erkek çocuklarına karşı tutumları çok farklı olmaktadır. Onları daha sıkı bir disipline sokmakta ve kendilerinden ev işinde de sorumluluk almaları istenmektedir. Böylece erken yaşta farklı bir disiplin ve otorite örüntüsüne tabi olan erkek çocuklar, çok farklı kişilikler oluşturmaktadır.

⁷ Kiray, 1976, s.224.

Öte yandan dış göç nedeni ile çocukların da büyüklerle birlikte yurt dışına gitmeleri ya da anneanne ile bırakılması iz bırakan travmalara da yol açabilmektedir. Kiray şöyle bir örnek olay vermektedir; anne baba Almanya'da çalıştığı için beş ve altı yaşındaki çocuklara Almanya'da bir türlü uygun yer bulunamamaktadır. Bulunan çözüm şu olmuştur. Kocanın İstanbul'da bahçıvan olarak çalışan babasına bir telgraf çekiliyor, kendisinden çocukları hava alanında karşılaması isteniyor ve çocuklar yalnız başına uçağa bindirilip yollanıyor. Çocukları karşılayan büyük baba ve anne durumdan hiç memnun değil, çünkü kendilerinin iki yetişkin çocukları daha vardır ve ayrıca işverenin bu kalabalık aile nedeni ile işlerine son vermesinden korkmaktadırlar. Bu durum karşısında bir hafta sonra çocuklar yeniden Münih'e geri gönderilir. Yani, yeniden biletler alınmakta, hosteslere tembihler yapılmakta, sonraki durum ise bilinmemektedir.

Göçün Yarattığı "Abla=Anne"ler

Göç nedeni ile bölünmüş olan ailelerin en önemli sorunu, anayurtta, büyükanne, büyükbaba, akraba veya ticari amaçlarla işletilen bakım evlerinde bıraktıkları ya da yanlarında bulundurdukları çocuklarının yanı sıra, ailedeki yetişkin kız çocuğunun durumudur. Genellikle denilebilir ki ana babadan her ikisinin birden çalışması halinde bu durumdan en olumsuz biçimde etkilenen, okul çağında olduğu halde küçük kardeşlerine bakmakla yükümlü olan, dolayısıyla " fiilî " olarak her türlü öğrenim fırsatından yoksun kılınan en büyük kız çocuğudur. Anne çalıştığı durumlarda on iki yaş civarındaki - bazen daha küçük yaşta - kız çocukları, daha önce annelerinin yüklendikleri ev sorumluluğunun tümünü sürdürme zorunda kalırlar. Böylece ailenin en büyük kız çocuğu, ne fiziksel ne de duygusal açıdan hazırlıklı olmadığı halde, yabancı bir çevrede ailenin tüm çocuklarını yetiştirmek gibi ağır bir sorumluluk altında ezilmektedir. Bu durum özellikle yurtdışında büyüyen kız çocukları üzerinde ağır psikolojik baskılar yaratmaktadır. Zira bu durumda bulunan kız çocukları, anayurtlarında bulunmaları halinde doğal olarak yararlanabilecekleri akraba, tanıdık, komşu gibi kişilerin bilgi ve yardımlarından da yoksun kalmaktadırlar.⁸

Son yıllarda ikinci ve üçüncü kuşak göçmenlerin eğitim alanındaki randımanını inceleme konusu haline getiren Türk ve yabancı araştırmacıların oybirliği ile üzerinde durdukları ve çözüm bekleyen üç sorun bulunmaktadır: Göçmen çocukları buldukları ülkenin dilini ancak sonradan öğrendikleri için daha başta büyük bir handikapla başa çıkma zorundadırlar. Bunun çözümü ise ancak sınırlı sayıda Avrupa ülkesinde herkes için ücretsiz olarak sunulan okul-öncesi eğitimidir. Özellikle Almanya'da bugün dahi bu

⁸ Abadan-Unat, 2006. s. 177

görevi çoğunlukla kiliseler yüklenmektedir. Oysa Türk anne babalar çocuklarını dinsel bir otoriteye tâbi okullara, üstelik ücretli olarak yollamak istememektedirler.

İkinci büyük sorun, eksik dil bilgisi nedeni ile bir kısım çocukların "Sonderschule" -geri zekâlı çocuklar için oluşturulmuş olan özel okullara- gönderilmesidir. Bu alanda sorumlu makamlar zekâ düzeyi saptayan testlerde bazı değişiklikler yapmakla beraber yeni ülkenin dilini kolayca konuşamayan çocuklar için hâlâ bu yöntemden tamamen vazgeçmiş değiller.

Üçüncü sorun çocukların ana ve babalarının toplumsal sınıfa olan mensubiyetleriyle ilgilidir. Toplumsal tabakalaşmanın alt kademelerinde bulunan ana babaların özellikle federal sistemle yönetilen AB ülkelerinde çok karmaşık olan eğitim sistemini iyi anlamamaları, öğretmen kadrolarının ise birçok durumlarda yabancı çocukların eğitim şansları konusunda yeter derecede eşitlikçi davranmadığı nedeni ile göçmen ailelerin çocuklarının meslek okullarını bitirmeleri ve veya üniversiteye devam etmeleri henüz çok sınırlı bir ölçüde gerçekleşmektedir.⁹

Mübeccel B. Kiray'ın Yeşilyurt'taki evinde Nermin Abadan Unat ve Mustafa Kemal Abadan ile çekilmiş bir fotoğrafı

⁹ Söhn ve Özcan, 2008. s.112-114.

Ulus-ötesi aile kavramına doğru

Başlangıçta belirli bir süre için çoğu zaman ailenin tek bir ferдинin giriştiği göç sürecine bağlı olan nihai hedef -daha sonra aile birleşimi gerçekleşse de- yurda dönme ve yeni, eskisinden farklı bir yaşam biçimi sürdürmedir. İleriye dönük bu planlarda imkân ölçüsünde çok tasarruf yapma, var olan arsada yeni bir ev yapma yahut farklı bir kentte ev yapma ya da edinme gibi çözümler bulunmaktadır. Ancak niyetlerden hangisi gerçekleşirse gerçekleşsin, değişmez iki ögesi bulunmaktadır: a) anayurda dönmek, b) aile, hemşeri gibi gruplardan kopmamak. Son yıllarda bu davranışın artık geçerli olmadığı anlaşılmıştır.

Bu önemli değişmeyi yaratan küreselleşme sürecidir. Küreselleşmenin yaygınlık kazanması ile birlikte devam eden göçe katılan bireylerin davranış ve beklentileri değişmiştir. Bu değişimi en yakından izlemeye çalışan toplum bilimciler eskisi gibi göçmenlerin üç kuşak sonrası yeni yerleştikleri ülke ile tam anlamı ile bütünleşmedikleri, sanıldığı gibi anayurtla olan bağlantılarını kesmediklerini keşfetmekte gecikmediler. Bugün toplumbilimciler bir kısım göçmen ve onların çocuklarının ana yurtla bağlarını sürdürdüklerini ya da ulusal sınırları aşan bir takım sosyal ağlardan çok etkilendikleri saptamış bulunmaktadır. Günümüz göç hareketlerini anlayabilmek için bu bağların gücü, etkinliği ve öneminin ölçülmesi gerekmektedir. İşte ilk olarak 1994'de Basch, Glick ve Szanton Blanc tarafından ortaya atılan "göçü ulus-ötesi bir bakış" kazandıralım çağrısı çok geçmeden yeni bir paradigmanın ortaya çıkmasına yol açmıştır.¹⁰ Bu yeni paradigmanın özü uzun zamandan beri kabul edilen toplum ve ulus devletin aynı olduğu kavramını sarsmıştır. Giderek yaygınlaşan ulus-ötesi bağların etkisiyle toplum kavramına yeni bir boyut eklemek gerekir. Birçok bireyin, yaşamında olup biten olayları anlayabilmek için sadece ulusal sınırların içinde olup bitenlere bakması yeterli olmamaktadır. Analitik bakışlarımızı derinleştirmek zorundayız, çünkü göçmenlerin ve aile fertlerinin ilişkileri yüksek sayıda, çok tabakalı, çok odaklı ulus-ötesi sosyal alanlara gömülü bulunmaktadır.

Bu yeni görüşe bir eklenti daha yapmak zorundayız. Bireylerin bir kısım ulus devletlerle bütünleşmesi ve aynı zamanda ulus-ötesi bağlantıları muhafaza etmeleri birbirine ters düşen toplumsal süreçler değildir. Eş zamanlılık, bireyin günlük faaliyetlerini hem yerleşmiş olduğu ülkede, hem de ulus-ötesi çapta gerçekleştirmesi, araştırılması gereken bir olgudur. Göçmenlerin yerleştikleri yeni bir ülkeye uyum sağlamaya çalışmaları, aynı zamanda ulus-ötesi bağlarla anayurtla ilişkilerini sürdürmeleri ya da benzer eşit dinsel veya etnik kimlikler taşıyan kimselerle yakınlık kurmaları aynı zaman diliminde olabilir.

¹⁰ Basch ve diğerleri, 1994.

Ulus-Ötesi İlişkilere Kuramsal Bakışlar

Son yıllarda ulus-ötesi göç olgusu konusunda belli başlı dört belirgin akademik odak ortaya çıkmıştır.¹¹ Bunlardan birincisi Birleşik Amerika'da bu konuyu ele alan toplumbilimcilerle antropologların oluşturdukları grup. İkincisi Oxford üniversitesinde kurulan "Transnational Community Programme" çerçevesinde yapılan araştırmalar. Üçüncüsü ulus-ötesi aileleri, dördüncüsü ise konuyu mekân ve toplumsal yapı açısından ele alan araştırmalar. Birleşik Amerika'daki ulus-ötesi göç araştırmaları daha önce veri olarak kabul edilen "tek doğrultulu" (unilinear) bütünleşme (integration) yaklaşımını eleştirmekle işe başlamış, daha sonra farklı sorunlara öncelik tanımıştır. Grasmuck ve Pessar (1991); Levitt (2001a) göçmen gönderen topluluk ile göçmenler arasında oluşan ağların çeşidi üzerinde yoğunlaşmıştır. Portes, Haller ve Guarnizo (2003) sınırlı fakat çok etkili bir grup göçmenin ne tür ekonomik ve siyasal ulus-ötesi faaliyetler yürüttüklerini araştırmıştır. Levitt ve Waters (2002); Glick Schiller ve Fouron (2002) ise anayurt ile yerleşilen ülke arasındaki ilişkiler açısından ikinci göçmen kuşağa "ulus-ötesi kuşak" adının verilmesinin daha doğru olacağını savunmaktadırlar.

Oxford'daki Transnational Communities Programme çerçevesinde çalışan bilim adamları -Castles (1998), Schiffauer (1999), Sklair (1998), Koopmans ve Statham, (2001)- ulus-ötesi bağlantıları çok daha geniş ve kapsamlı bir şekilde ele almayı hedef gütmektedirler. Onlar "göçmen topluluğu - migrant community" adı altında ikiden fazla ülkede iş, medya, siyaset ve din alanında ortaya çıkan çok tabakalı ilişkileri araştırmaktadırlar.

Üçüncü grupta yer alan -Chamberlin (200), Bryceson ve Vuorela (2002)- gibi bilim adamları ise ulus-ötesi aile bağlarının yaratmakta olduğu yapıya öncelik vermektedirler. Onların görüşüne göre kan bağına dayalı ağlar toplumsal cinsiyet, iktidar ve statü açısından ulus-ötesi sınıf farklılaşmaları yaratabilmektedir. Tasarruflarını yollayanlarla bu tasarruflardan geçinenler arasında gerilimler olabilmekte, akraba denilen grup üyeleri kimi zaman sömürülebilmektedir.

Dördüncü bir grup sosyal bilimci, göçün oluşturduğu ulusal sınırları aşan toplumsal ilişkilere ve yeni mekânlara dikkatimizi çekmektedir. Moravska (2001) ve Faist (2002) de yayınlarında göçün yarattığı "ulus-ötesi toplumsal alan"lardan (transnational social spaces) bahsetmektedirler.

¹¹ Levitt, P. ve Schiller N.G., 2007, s. 181-218.

Ulus-Ötesi Aile Kavramı

Ulus-ötesi ilişkiler çoğunlukla küreselleşme olgusu ile birlikte ele alınmaktadır. Bu arada üretime öncelik tanınmaktadır. Şu kadar ki, yeniden üretim olgusu da göçle ilgili olabiliyor. Aile konusu üzerinde çalışanlar göç sürecinde yeni aile kurmanın yaşamsal önemine işaret etmektedirler. Levitt (2002), Pessar (2001), Timmerman (2008)¹² gibi toplum bilimciler ikinci ve üçüncü kuşağa mensup kişilerin eş bulmak için Türkiye, Ortadoğu ve Güney Asya'ya döndüklerini, orada bir hayat arkadaşı aradıklarını ortaya koymuştur. Bu yeni kurulan aileler sadece ilgilileri değil, geride kalanların da en uygun hayat arkadaşı ve ideal yaşam biçimi konusundaki değer yargılarını değiştirmektedir. Eş olarak gidenlerin batılı bir ülkede sürebildikleri yaşamla geride kalanların batıdaki yaşam konusundaki beklentileri ve özgürlük tasavvurları çok farklı da olsa her ikisi göç sürecinin etkisi ile oluşmaktadır.

Evlenme kararında oluşan ulus-ötesi ağılar ve eş aramaların öneminin yanı sıra ulus-ötesi bağların devamında rol oynayan diğer bir etken çocuklardır. Göç yolu ile farklı bir ülkeye yerleşenlerin ikinci ve üçüncü kuşak çocuklarının ne ölçüde anne babalarının diline, geleneklerine sadık kalıp kalmayacakları belli kalıplara sığdıramaz. Bu konuda belirleyici olan ulus-ötesi toplumsal alanların sürekliliği ve bu kuşakları da kapsamaması. Özellikle belli dinsel tarikatların. Örneğin Türk göçmenler açısından Aleviliğin, Nakşibendi tarikatının, Gülen hareketinin etkisi önümüzdeki yıllarda yakından incelenmesi gereken konulardır.

Yıllar öncesi iletişim bilim adamı Marshall McLuhan 1963'de ilk defa "küresel köy-global village" kavramını ortaya attığı zaman, bu deyimle elektronik iletişimin yaygınlaşması nedeni ile medyanın etkinliği üzerine dikkatimizi çekmeyi amaçlıyordu. Bugün "göçün küresel hareketleri" toplumun sadece medyanın etkisi ile değil, ulus-ötesi bağların sürekliliği nedeniyle kendini algılama biçimini de değiştirmiştir. Dolayısıyla belli bir ölçüde bireylerin ve toplumların ulusal bütünlük inancı yerini kısmen yeni siyasi ortaklık ve dayanışma şekillerine bırakmaktadır. Göçsel günlük hayatı sürdürme kimi zaman belli bir etnik gruba mensubiyeti kabullenmeyi ya da reddi gerektirmektedir. Bu tercihleri belirleyen unsur ise ulus-ötesi bağlantılardır.

Kıray 1970'lerde incelemiş olduğu göçmen ailesine "kaleidoskopik" (ardı ardına değişen renkler veya durumlar) sıfatını taktığı zaman, göç olayını iki farklı toplum arasındaki ilişkiler silsilesine indirgemişti. Bugün aramızda olsaydı aynı olayı herhalde farklı, çarpıcı, aydınlatıcı bir sıfatla betimlerdi.

¹² Timmerman, 2008. s.121-139

Genç araştırmacılarımızdan beklentimiz bu yeni aile tiplerini kendi iç yapılarında ve de üyesi oldukları topluluğa etkileri açılarından ortaya koymalarıdır.

Kaynakça

- Abadan, Nermin,(1964) *Batı Almanya'daki Türk İşçiler ve Sorunları*, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara
- Abadan-Unat, Nermin ve diğerleri. (1975) *Göç ve Gelişme – Uluslararası İşçi Göçünün Boğazlıyan İlçesindeki Etkileri Üzerine Bir İnceleme*, Nuffic/A.Ü.SBF yayını,, Ankara:
- Abadan-Unat, Nermin,. (2006). *Bitmeyen Göç ... Konuk İşçilikten Ulusötesi Yurtdaşılaşma*, Bilgi Üniversitesi, (ikinci baskı), İstanbul
- Basch, L., Glick, N., Blanc S., ve Szanton C..(Eds).(1994). *Nations Unbound: Transnational Projects: Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States.*, PA: Gordon and Breach, Langhorne
- Kiray, Mübeccel B., (1973) Gecekondu:Az Gelişmiş Ülkelerde Hızla Topraktan Kopma ve Kentle Bütünleşme, *Doç. Dr.Cem Sar'a Armağan, A.Ü.SBF Dergisi*, Cilt XXVII, Sayı 3, Ankara
- Kiray, Mübeccel B., (1976) 'The Family of the Immigrant Worker' N. Abadan-Unat, *Turkish Workers in Europe, 1960-1975 – A Socio-Economic Reappraisal*, E.J. Brill, Leiden
- Kiray Mübeccel B., (1998) *Kentleşme Yazıları*, Bağlam Yayınevi İstanbul
- Kiray, Mübeccel B. (1999) *Toplumsal Yapı - Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayınevi; İstanbul
- Levitt, P., and Schiller, N.G, (2007)' Conceptualizing Simultaneity ' A Transnational Social Field Perspective on Society', Portes, A. ve de Wind, J.,. *Rethinking Migration – New Theoretical and Empirical Perspectives*, Oxford: Berghahn Books, New York
- Söhn, Janina ve Özcan, Veysel, (2008) 'The Educational Attainment of Turkish Migrants in Germany' Erzan, Refik ve Kirişçi, Kemal, (ed.) *Turkish Immigrants in the European Union – Determinants of Immigration and Integration*, New York: Routledge, New York / London
- Timmerman, C., (2008) 'Gender Dynamics in the Context of Turkish Marriage Migration: the Case of Belgium' R. Erzan, R., ve Kirişçi, K., (ed) *Turkish Immigrants in the European Union*, Routledge, London/New York
- Yenisey, Leyla,. (1975) Abadan-Unat, Nermin ve diğerleri. (1975) *Göç ve Gelişme – Uluslararası İşçi Göçünün Boğazlıyan İlçesindeki Etkileri Üzerine Bir İnceleme*, (içinde s.351-368) Nuffic/A.Ü.SBF yayını,, Ankara: